

יחסים

גיליון 13

לומדים על

"יחסים", מיועד לתלמיד בשעורי תורה שבע"פ בבית הספר הממלכתי. הוא יוצא לאור ע"י הפיקוח על הוראת תורה שבע"פ ומחשבת חז"ל וחל"ד מפעלים חינוכיים.

היזמה להוצאת הגיליון הנוכחי היא של "מורשה" - רשת בתי ספר למורשת היהדות ולמעורבות קהילתית. "מורשה" רואה חשיבות גדולה בעיסוק בבעיות החברתיות במדינת ישראל בראי המורשת היהודית ומאמינה ש"יחסים" הוא כלי הולם למטרה זו. הרעיון שהנחה אותנו באיסוף ובעריכה של החומר הוא הרצון לחבר את המקורות אל עולמו הפנימי העכשווי של התלמיד בדרך אקטואלית ומגרה. אנו מאמינים שזו הדרך המוצלחת והנכונה ליצור עניין ומשיכה ואפילו 'טעם של עוד' ללימוד מקורות חז"ל. "יחסים" עוסק במערכות יחסים שונות שבין בני-נוער וסביבתם: חברים, הורים, אחים ומורים, הסביבה הטבעית והסביבה החברתית. לפניכם הגיליון השלושה - עשר בסדרה: "לומדים על אלימות ואלימות", לאחר הגיליונות: "לומדים על אהבה", "על מורים ותלמידים", "הורים וילדים", "לומדים על איכות הסביבה", "לומדים על חברים", "לומדים על מעורבות חברתית", "לומדים על אחים", "לומדים על היחס לאחר", "לומדים על קו העונש", "לומדים על דרכי נתינה", "לומדים על אי - שוויון בחינוך" ו"לומדים על הזקן".

יחסים - לומדים על אלימות ואלימות

המאבק באלימות, הפך למרבה הצער, לאחד הנושאים המדוברים במערכת החינוך. בגיליון זה אנו מבקשים לדון בבעיית האלימות מנקודת מבט יהודית ובאמצעות מקורות מארון הספרים היהודי. בקטע מתוך ספר המוסר "פלא יועץ" המובא בגיליון רואה המחבר את "ירא-ה" בהכרח כ"רודף שלום" מקורות נוספים בגיליון מחזקים תפיסה זו, כי הבסיס ליחסים בין אדם למקום הם היחסים שבין אדם לחברו. הסיפור המרכזי בגוף העמוד ממחיש את מעגלי השפעה ההרסניים של האלימות ואת ההכרה כי האלימות חותרת תחת קיומה של החברה. מקורות אחרים מעמידים את דמות הגיבור שמשיג את רצונו באמצעות כוחו הפיסי לעומת הגיבור האמיתי שמסוגל לשלוט בעצמו, לוותר לזולתו ולהיות בעמדה של חולשה. המפגש עם המקורות מזמן את התלמידים לבחון את עצמם ואת החברה בה הם חיים. האם התפיסה הערכית הבאה לידי ביטוי בגיליון מקובלת עליהם והאם נורמות ההתנהגות של הסביבה בה הם חיים תואמים תפיסה זו? בהמשך, ניתן לשאול מה צריך כל אחד לעשות בכדי להיות מסוגל להיות גיבור "הכובש את יצרו" ומה ניתן לעשות בבית הספר ובסביבה בה הם חיים בכדי להגיע לחברה שבה הגיבור הנחשב הוא "מי שעשה שונאו אוהבו".

למידה פוריה ומהנה

יוחאי עדן, שלומית יחיא, יפה בניה

הצעה לפעילות פתיחה:

1. ניתן לפתוח את הדיון בנושא באמצעות השמעת השיר 'הפרובוקטיבי' "אני רוצה להיות רשע" המובא בגיליון. השיר מעלה בהומור את השאלה: מה גורם לנו להימנע מאלימות - הפחד מעונש או עקרונות המוסר? ניתן לבקש מהתלמידים להתייחס לשני היגדים מרכזיים בשיר: "רק האדם יכול להיות רע!" למה הכוונה? "אני בטוח שכולכם עכשיו רוצים להיות כמותי!" מה גורם לנו להימנע מאלימות- הפחד מעונש או עקרונות המוסר?

מוטו

המוטו לעמוד זה הינו ההיגד "המרים יד על חברו נקרא רשע". היגד זה שהפך לפתגם ידוע מובא בגרסתו המליאה כחלק ממדרש של החכם התלמודי ריש לקיש על הפסוק "וַיֹּאמֶר לְרָשָׁע לְמָה תִּפְּהָ רַעַךְ" (שמות, ב יג 2). הפסוק לקוח מתוך הסיפור על משה המתערב בעימות בין שני עבדים מבני ישראל. המדרש מדייק במילה "תכה" המופיעה בזמן ציווי ומציין שמשה מכנה אותו "רשע" עוד לפני שהכה את רעהו. המדרש מבטא את החומרה שיש בעצם האיום להשתמש באלימות ורואה בנורמת הטלת אימה רשעות.

גופא: משפט אלים (תלמוד בבלי, מסכת בבא מציעא, דף לט עמוד ב)

לפנינו תיאור מקרה המובא בפני בית דינו של רב חסדא. אחיו של אדם בשם מרי בר איסק תובע ממנו את חלקו בירושת אביהם. מרי בר איסק מתכחש לתובע וטוען כי הוא אינו אחיו. במקרה כזה, התובע צריך להביא עדים המוכיחים את זכותו לירושה, זאת על פי הכלל המשפטי "המוציא מחברו, עליו הראייה" (מי שתובע דבר-מה מחברו צריך להוכיח את טענתו). ואכן, רב חסדא דורש מן האח להביא עדים שיוכיחו את הקרבה המשפחתית. אולם, האח טוען כי מרי בר איסק הינו אדם אלים, המטיל אימה על סביבותיו וכי איש לו יעז להעיד נגדו. נראה שהמוניטין המפוקפק של מרי בר איסק אינו מוטל בספק וכי רב חסדא משתכנע כי אכן עומד לפניו אדם אלים. במקרה כזה לא מהסס רב חסדא לחרוג מהנהוג הרגיל ודורש ממרי בר איסק שיוכיח הוא את טענתו באמצעות עדים. ברור, כי רב חסדא סובר שהכללים הרגילים אינם חלים כלפי מי שמתנהג באלימות. האלימות מהווה הפרה של נורמות תקינות ומשבשת את האפשרות לנהל מערכת של משפט תקינה. רב חסדא מנסח את עמדתו בנחרצות: "כך אני זן אותך ואת כל האלימים חבריך". חשוב לשים לב להמשך הסיפור. מרי בר איסק לא מכחיש את הטענה בדבר היותו אדם אלים. נראה כי הוא מלגלג על רב חסדא ועל כל הסיטואציה המשפטית: "סוף סוף יבואו העדים ולא יעידו"; כך דבריו לרב חסדא! הוא אכן בטוח שאיש לא יעז להעיד נגדו. אולם לעומתו, בטוח רב חסדא כי כאשר כבר יהיו העדים בבית המשפט, לא ישקרו והאמת תצא לאור. נראה כי רב חסדא מאמין שלבית המשפט עוצמה שיכולה להתמודד עם אווירת הטרור שבחוץ. מרי בר איסק הוא נציגה של נורמת "כל דאליים - גבר" ורב חסדא מייצג את מערכת המשפט הנאבדת בנורמה זו ושואפת להגן על החלשים בפני החזקים ועל ההולכים בדרכי נועם בפני אלו המשיגים את מבוקשם בכח. למרבה הצער, הסיטואציה המתוארת בסיפור התלמודי, מוכרת לנו מסרטי המאפיה ועד לסיטואציות המתרחשות בכיתה. תלמיד או קבוצת תלמידים מטילים טרור על סביבתם, אך שאר התלמידים אינם מעיזים לצאת נגדם, לפנות למורה או לשתף פעולה עם ההנהלה. הסיפור ממחיש את מעגלי ההשפעה השליליים של האלימות. לא רק הקורבנות הישירים, אלא החברה כולה היא קורבן לאלימות המשבשת את כל מערכות הצדק. רב חסדא פועל בניגוד לעקרון "השוויון בפני החוק", הוא נוקט מדיניות מפלה לרעה כלפי אדם בעל מוניטין שלילי. אכן, במקרים רבים עקרונות הצדק מביאים את המצב לידי אבסורד. אנשים שאלימות היא לחם חוקם, יוצאים ללא עונש, רק כי לא ניתן להוכיח באופן פורמאלי את אשמתם וכיון שאיש לא מעיז להעיד נגדם. החברה נותרת חסרת אונים מול מי שחותרים תחת בסיס קיומה. ניתן להטיל ספק בהחלטתו של רב חסדא: האם אכן יתן בית המשפט תחושה של הגנה לעדים והם יעזו להעיד כנגד מרי בר איסק? האם יכול רב חסדא להבטיח הגנה לעדים? האם החריגה מכללי המשפט לא מהווה תקדים מסוכן? האם המאבק באלימות מצדיק הפרה של עקרון השוויון בפני החוק? מי יקבע מהי מידת האלימות שבעקבותיה מאבד אדם את הזכות להישפט ככל אדם? שאלות אלו מדגישות את מורכבות המאבק באלימות הן מן ההיבט המעשי והן מן ההיבט המוסרי.

שאלות נוספות להעמקה ולהרחבה:

1. מדוע בתחילה דורש רב חסדא מן התובע להביא עדים להוכחת צדקתו ואחר כך שינה את דעתו ודרש מן הנתבע להביא עדים?
2. כיצד ניתן לדעת שמרי בר איסק אכן בטוח שלא יהיה מי שיעיז להעיד נגדו?
3. דמינו מה קרה בהמשך? האם היו עדים שהעיוז להעיד כנגד מרי בר איסק? מה קרה לעדים אלו? האם כשראה מרי בר איסק את נחרצותו של רב חסדא נאלץ לסגת ולתת לאחיו את המגיע לו?
4. האם יש לנקוט מדיניות של אפליה כלפי מי שהתנהג באלימות, כפי שעשה רב חסדא?
5. מהי מידת האלימות אשר מי שנהג בה, מאבד את הזכות להישפט ככל אדם?
6. תנו דוגמאות מן המציאות למקרה הדומה לסיפור התלמודי.

הצעות לפעילות:

1. ניתן חלק את התלמידים ולבקש מכל קבוצה להמחזיז סיטואציה דמיונית מחיי בית הספר, שבה מתרחשים דברים דומים למקרה של מרי בר איסק ואחיו.
2. ניתן לבקש מהתלמידים לכתוב שני סיומים אפשריים לסיפור.

ארבעה טיפוסים (מסכת אבות, פרק ה משנה יא)

משנה זו מתוך מסכת אבות מאפיינת את בני האדם על פי מידת הכעס שלהם. לקבוצה הראשונה שייכים אלו בעלי המזג החם, הנוחים לכעוס, כלומר דברים רבים גורמים להם לכעוס-אך גם נוחים לרצות, כלומר קלים להירגע ולהתפייס. על קבוצה זו אומרת המשנה "יצא שכרו בהפסדו" כלומר, הנזק הכרוך בנטייה לכעוס גדול מן התועלת בנטייה להתרצות בקלות. לדעת המשנה, במקרה כזה מבטל הנזק את התועלת. הקבוצה השנייה היא היפוכה של הראשונה. אליה שייכים אלו שאמנם קשים לכעוס, כלומר כועסים רק במצבים קיצוניים, אך קשים לרצות, כלומר כאשר כבר הגיעו למצב של כעס מתקשים מאד להירגע ולהתפייס. על אלו אומרת המשנה "יצא הפסדו בשכרו". כלומר היכולת למעט בכעס היא חיובית יותר מהקושי להתפייס. את מי שמשתייך לקבוצה השלישית מכנה המשנה "חסיד". זה הממעט לכעוס וגם מתפייס בקלות. בלשון חז"ל "חסיד" הוא אדם הנמצא במדרגה מוסרית גבוהה מאד ומהווה מופת במידותיו והתנהגותו. לעומת זאת מי שמשתייך לקבוצה הרביעית הוא "רשע". כינוי זה מזגיש כמה הרסני בעיני המשנה מי שממהר לכעוס וגם מתקשה להתפייס.

שאלות להעמקה:

- ניתן לבקש מכל תלמיד לאפיין את עצמו בהתאם למשנה. "האמיצים" מוזמנים לספר על בחירתם בפני הכיתה.
- על פי המשנה, הנטייה לכעוס בקלות, הרסנית הרבה יותר מהנטייה להתפייס ולהירגע בקלות. האם אתם מסכימים עם קביעה זו? תנו דוגמאות מן המציאות לשני המצבים?
- האם אתם מסכימים עם הקביעה של המשנה כי מי שכועס בקלות ומתקשה להתפייס הוא "רשע"? מדוע תכונות אלו כל כך שליליות בעיני המשנה?
- האם הנטייה לכעוס היא דבר שניתן לשנות בעצמך?
- האם הכעס הוא תמיד דבר שלילי?

איזהו גיבור? (מקורות שונים)

המשנה במסכת אבות אומרת את המשפט המפורסם "איזהו גיבור? הכובש את יצרו". זוהי תמצית התפיסה כי היכולת לשליטה עצמית היא התכונה של האדם הנעלה. תפיסה זו עומדת בניגוד לתפיסה כי מי שמעז להתמודד עם חזקים ממנו ולא נרתע ממאבקים הוא הגיבור.

הצעה לדין:

מעניין לבחון האם התלמידים מסכימים עם תפיסה זו והאם בחברה שבה הם חיים, אכן מי ששולט בעצמו זוכה לכבוד של גיבור, או להיפך? אפשר להחליף את המילה "גיבור" במילה "גבר" הבאה מאותו שורש כמובן ולבדוק עם התלמידים האם "גבר" בעיניהם הוא זה שכובש את יצרו? בגיליון הבאנו היגדים נוספים של חז"ל שמתייחסים גם הם לשאלה מיהו הגיבור האמיתי. מעניין להשוות בין כל היגד לפתגם המפורסם ממסכת אבות ולבדוק מה הוא מוסיף עליו.

בלימת פתע (תלמוד בבלי, מסכת חולין, דף פט עמוד א)

רבי אלעא כדרכם של דרשנים מנתק את הפסוק "תִּלְהָ אֶרֶץ עַל בְּלִי מָה" (איוב, כו, ז), מהקשרו המקורי ויוצר משחק מילים בכדי לבטא רעיון מוסרי. ה"ארץ", כלומר העולם כולו, תלויים ביכולת של אדם לבלום את עצמו בשעת מריבה. רבי אלעא רוצה לומר כמה גדולה החשיבות של מניעת מריבה ועד כמה רבה הזכות של מי שמצליח לבלום את עצמו תוך כדי ריב. מי שנוהג באלימות אינו מצליח ואולי אינו רוצה, לבלום את עצמו, הוא מגיב בכח כלפי כל מה שגורם לו לכעס או להתנגדות ומביא להסלמה של כל עימות. המדרש מדגיש עד כמה הרסניים מעגלי ההשפעה של כל עימות אלים עד כדי שכל קיומו של העולם תלוי בהם. יש לשים לב שהמדרש לא דן באדם המונע מריבה בכך שהוא מפריד בין שני אנשים ניצים, אלא על מי שמצליח למנוע את עצמו מלהיגרר למצב של עימות אלים.

הצעה לדין:

הבלימה היא עצירה תוך כדי מצב של תאוצה. הדין במדרש מזמן את האפשרות לשוחח עם התלמידים על היכולת לעצור עימות שכבר החל לצבור תאוצה. אפשר להעלות דוגמאות של עימות דמיוני או מקרה שהתרחש בבית הספר ולחשוב כיצד יכול היה אחד מן הצדדים לבלום את העימות. ניתן לבקש מן התלמידים לנסח רשימת עצות למי שרוצה לפתח את היכולת לבלום את עצמו בשעת מריבה. מומלץ לתלות עצות אלו על קירות בית הספר.

לפעמים מותר גם להחזיר...

מקור זה לקוח מתוך הספר "שולחן ערוך". ה"שולחן ערוך" הינו ספר ההלכה הבסיסי שכתב ר' יוסף קארו בצפת במאה ה-16. הספר נדפס לראשונה בוונציה והפך לאחד מספרי היסוד שעליו מתבססים מרבית הפוסקים מזמנו והלאה. ה"שולחן ערוך" מסודר על פי נושאים וכל נושא מחולק ל"סימנים".

הסימן המובא בגיליון מתייחס לשאלה באילו מצבים מותר להשתמש באלימות? ה"שולחן ערוך" מבחין בשלושה מצבים שונים: מצב של עימות אלים שבו צד אחד הפעיל יותר כח מן השני וגרם לנזק חמור יותר, במצב כזה יש חובה לפיצוי כספי. אולם, כאשר ברור במובהק מי יזם את העימות ופתח באלימות, הצד המותקף רשאי להגן על עצמו וגם אם בסופו של דבר היוזם נפגע יותר מן התוקף, אין חובת פיצוי. לכלל זה יש הסתייגות: אם המותקף מפעיל כח בלתי סביר שאינו נחוץ, הרי למרות שהוא המותקף עליו לפצות פיצוי כספי את הצד השני. ניתן לראות כי על פי ה"שולחן ערוך", יש מצבים שבהם מותר להשתמש באלימות כהגנה עצמית. אולם גם במקרים כאלו מוגבל השימוש באלימות. אדם אחראי למעשיו האלימים גם אם הוא הותקף. זוהי כמובן סיטואציה אופיינית מאד לחיי התלמידים. על פי מקור זה גם אם "הוא התחיל" אין זאת אומרת שאתה רשאי להפעיל אלימות נגדית ללא סייג.

תפילת רבי אלימלך מליז'נסק

רבי אלימלך ליפמן מליז'נסק (1717 - 1787) ממיסדי החסידות. בגיליון מובא קטע הסיום לתפילה שחיבר המיועדת להיות הכנה לתפילת שחרית. התפילה מדגישה את האתגר הרב שאיתו מתמודד כל אחד מדי יום ביומו, להתגבר על "המידות הרעות" המובילות לסכסוך ויריבות בין איש לרעהו. הכעס, הרכילות, הקנאה, היכולת לראות במעלות הזולת. ניכר כי רבי אלימלך מייחס לשלום בין בני אדם ערך עליון. רק לאחר שהוא מתפלל על היחסים בין אדם לחברו הוא מזכיר את היחסים בין האדם לאל "ותחזק אותנו באהבה אליך". היכולת לאהוב את הזולת היא הבסיס לאהבת ה', לפי רבי אלימלך מליז'נסק.

איפוק הוא כוח

קטע זה לקוח ספר המוסר "פלא יועץ" שחיבר רבי אליעזר פאפו (1785 - 1828), יליד סרייבו שבבוסניה, שהוא אחד מספרי המוסר היהודיים המפורסמים והנפוצים ביותר. הקטע המובא בגיליון מתייחס לתכונה האנושית הרואה בויתור פחיתות כבוד. תכונה זו היא הגורמת להסלמת כל מחלוקת. רבי אליעזר פאפו דורש מצטט את הפסוק מתוך ספר דברים "כִּי יִצְאוּ אֲנָשִׁים יַחְדָּו" כדי להדגיש את ההדדיות שיש בכל עימות. הוא רואה זיקה בין ירא ה' לרודף שלום. כלומר לתפיסתו מי שהוא ירא שמים אינו רואה בויתור פגיעה בכבודו, אינו נגרר למריבה וכך מביא לדרכי שלום. מקור זה מהווה השלמה למדרש על הפסוק "תולה ארץ על בלימה" המופיע בגיליון ומזמן שיחה על "הכבוד" כגורם למריבות ולאלימות.

מעשה באריה

משל משעשע זה, מספר על אריה שהדחף להיות החזק והאלים מכולם, מביא אותו לאבדון. המשל מדגיש את היתרון של התן הפיקח, המשתמש בכוח השכל על פני האריה שדווקא מעמדו כבעל הכוח הרב ביותר, מוביל אותו אל סוף אבסורדי. כמו פלוטו, אויבו של פופאי וכמו הרקולס הגיבור המיתולוגי, משתייך האריה שבמשל אל סדרת הטיפוסים מסוג "החזק הטיפש" שכוחו הרב הוא חולשתו הרבה וחוסר היכולת שלו להיות חלש מביא אותו להרס עצמי. משל זה מהווה השלמה לקטע מתוך "פלא יועץ" המובא בגיליון, המדגיש את הכוח האמיתי של מי שמסוגל לותר ולהיות בעמדת נחיתות לכאורה.

אני רוצה להיות רשע

"רק האדם יכול להיות רע!" כך מסתיים הבית הראשון של השיר "אני רוצה להיות רשע". משפט זה משווה את בני האדם לבעלי החיים שבידוע משתמשים באלימות רק לצורכי מזון והגנה עצמית. מחד גיסא, מותר האדם מן הבהמה הוא היכולת להימנע משימוש בכוח. בעל החיים מונע ע"י הדחף להשמיד את החלש על מנת להתקיים, לעומתו האדם מסוגל להגביל את עצמו בכללי מוסר המגנים על החלשים. מאידך גיסא, שלא כמו בעלי חיים, האדם משתמש באלימות לא רק על מנת להתקיים הוא אף מסוגל להפיק הנאה מאלימות שהוא גורם לזולתו. בנימה הומוריסטית ופרובוקטיבית חותר השיר נגד המוסריות האנושית ומעלה את השאלה האם בעצם "לא כולם רוצים להיות כמותי"? או במילים אחרות מה מגביל אותנו משימוש באלימות כלפי מי שחלש מאיתנו, כללי המוסר או הפחד מעונש?

שווה ציטוט - הצעות לפעילות:

כתיבת סיפור, ציור קומיקס או המחזה של מקרה הממחיש את אחד מן הביטויים במדור "שווה ציטוט". ניתן לאפשר לכל תלמיד לבחור ביטוי באופן חופשי, או לחלק את הביטויים בין התלמידים, כך שניתן יהיה להשוות בין עבודות שונות שנעשו על אותו ביטוי. את התוצרים כדאי להציג בפני הכיתה ואף לתלות על קירות בית הספר.

מבוא:

עמוד זה של הגיליון דן ביחס בין החברה לבין אנשים אלימים הפועלים בתוכה ונגדה. העמוד מציג שתי השקפות שונות בסוגיה זו: השקפה אחת רואה באלימות בעיה שבכדי להתמודד עימה יש לחנך נגדה ובמקביל להנהיג מדיניות של ענישה חד משמעית, הוקעה של מי שמשתמש באלימות והרחקה של יסודות אלימים מן החברה. השקפה זו מדגישה את זכותה וחובתה של החברה להגן על עצמה ורואה בענישה אמצעי להתרעה ובסלחנות מתן לגיטימציה וגורם להסלמה. ההשקפה השנייה רואה באלימות את התסמין ולא את הבעיה עצמה. לפי השקפה זו, האלימות באה מן האָלֶם, קבוצות ופרטים מתוך החברה, החשים שהחברה מתנכרת אליהם נדחפים להשתמש באלימות והם קורבן לה בעצמם. לכן לא ניתן לפתור את בעיית האלימות מבלי להתמודד עם מה שגורם לאנשים להיות אלימים. הענישה הינה פתרון לטווח הקצר בלבד וניסיונות להרחיק את מי שפועל באלימות מגבירים את תחושת הניכור שלו וגורמים בסופו של דבר להסלמה בשימוש באלימות. אם ניישם השקפה זו על עולם בית הספר הרי שתלמיד המסולק מבית הספר עקב שימוש באלימות, ממשיך להיות חלק מן החברה, אך רבים סיכויו להפוך להיות אדם אלים יותר. השקפה זו מחזירה את האחריות כלפי האנשים האלימים אל החברה ורואה באמון ובחובה לפעול בכדי לקרבם ולא להרחיקם, את הדרך האמיתית לפתור את בעיית האלימות. הדיון בנושא זה הינו רלוונטי מאד לחיי התלמידים, בכל חברת ילדים ונוער קיימת מציאות של שימוש באלימות ולמרבה הצער יש בתי ספר המתמודדים עם אלימות חמורה. מרבית המקורות בגיליון אינם מתייחסים באופן ישיר לאלימות בקרב ילדים ונוער או באלימות בבית ספר אך ודאי ניתן ומתבקש לבדוק את המשמעות שלהם ביחס לחיי הכיתה ובית הספר.

פתיחה

הצעה א: ועדה פדגוגית

ניתן לפתוח את הדיון בנושא היחס בין החברה למי שפועל באלימות באמצעות הצגת מקרה אחד או כמה מקרים הנוגעים ישירות לחיי בית הספר. בהמשך המדריך (בסעיף המתייחס למאמר "אפס אלימות") הבאנו שלושה מקרים שמהם עולה הדילמה הקשורה בנושא זה. ניתן כמובן לחשוב על מקרים אחרים. בבתי ספר קיים נוהל של ועדה פדגוגית שהיא בעלת הסמכות להרחיק תלמיד מבית הספר לצמיתות. אנו מציעים לקיים משחק תפקידים המדמה דיון בוועדה פדגוגית לגבי סילוק תלמיד שפעל באלימות מבית הספר. במשחק התפקידים ישתתפו התלמיד והוריו נציגי המורים, נציג של מועצת תלמידים, נציג ועד ההורים, היועצת ואולי גם העובד הסוציאלי המטפל במשפחה של הילד. אחד המשתתפים יכתוב פרוטוקול. כמקובל, בחלק הראשון של הדיון ניתנת זכות דיבור לתלמיד ולהוריו לאחר מכן הם מתבקשים לצאת ושאר המשתתפים דנים במקרה וצריכים להגיע להחלטה. ניתן לקיים את המשחק כהצגה בפני הכיתה או לחלק את הכיתה לקבוצות ולתת לכל קבוצה לקיימו בנפרד ולבסוף להשוות בין ההחלטות שהתקבלו בקבוצות השונות.

הצעה ב: שיר מאת יהודה אטלס

שירו של יהודה אטלס המובא בגיליון מתאר המקרה של שכן המפעיל אלימות נגד ילדי השכונה ומציג את הדילמה הכרוכה בהתמודדות עימו. ניתן לפתוח את הדיון באמצעות השיר. אפשר לבקש מכמה תלמידים להמחיש את הבית בשיר המתאר את שיחת השכנים המתלבטים כיצד להגיב ואף לדמיון מה היה ההמשך של השיחה שאינו מתואר בשיר. הצעה נוספת היא לבקש מן התלמידים לכתוב מכתב תגובה של אחד השכנים לעיתון השכונתי או ללוח המודעות של הבניין.

הצעה ג: אפס סובלנות לאלימות

בגיליון מצוטט מאמר על מדיניות "אפס אלימות" שהנהיגו בכמה בתי ספר בארץ. מדיניות זו מבטאת את התפיסה כי יש להתמודד עם אלימות בבתי הספר באמצעות ענישה חד משמעית והוצאת ילדים המשתמשים באלימות מבית הספר. ניתן לפתוח את הדיון בנושא. בקריאה במאמר ודיון סביבו. בהמשך המדריך סעיף המתייחס למאמר, שבו ניתן למצוא הצעה לפעילות בעקבות המאמר.

גופא: תשובת הבריונים (תלמוד בבלי, מסכת סנהדרין, דף לז עמוד א)

הסיפור המרכזי בעמוד זה, זן בסוגיית ההתמודדות עם אלימות או נכון יותר עם האלימים. מה צריך להיות יחסה של החברה לאנשים הנוהגים באלימות כלפי סביבתם? במרכז הסיפור, דמותו של רבי זירא המכונה גם "קטינא חרוך שוקיים" (מארמית - נמוך קומה שכוויות ברגליו). ממקורות אחרים בגמרא אנו יודעים כי שמו בא לו על שום קומתו הנמוכה ("זעירא" - הקטן, שהתגלגל ל"זירא") וכי אכן נכוה קשות ברגליו. ברור שמדובר באדם שבחזותו החיצונית אינה משדרת כוח פיסי. חולשתו הפיזית זו מביטה את הניגוד בינו לבין הבריונים שגרים בשכנותו. בלשון חז"ל מכונה "ביריון" לא רק מי שהוא בעל כח אלא מי שמשליט את רצונו בכח הזרוע. הבריונים, מתגוררים בסמוך לרבי זירא, יש להניח אם כן, שרבי זירא חשוף להתנהגותם האלימה כלפי סביבתם ואולי אף קורבן לה בעצמו. למרות זאת, נוקט רבי זירא יחס של קירוב לבריונים ומאמין שבאמצעות יחס זה ניתן יהיה להחזירם בתשובה ולגרום להם להיטיב את התנהגותם. חכמים "מקפידים" עם (=נועסים על) רבי זירא בשל יחסו הסלחני כלפי הבריונים. הסיפור, כדרכו התמציתית, אינו מרחיב בתיאור עמדתם של החכמים. ניתן להניח כי החכמים מצדדים במדיניות של ענישה והוקעה כלפי מי שנוהג באלימות וכי אינם מאמינים שהיחס המקרב של רבי זירא יועיל כלפי ביריונים אלו וחמור מזה, אף מהווה לגיטימציה לבריונות. בסופו של הסיפור, מסתבר שגישתו של רבי זירא פעלה את השפעתה החיובית על הבריונים. יחסו אל הבריונים אכן גרם להם להשתנות ולהיטיב את דרכם. אולם, השינוי מתרחש באופן פארדוקסלי רק בעקבות מותו של רבי זירא. הבריונים חשים בחסרונו כמי שהיה מתפלל לבקש רחמים עבורם והם מבינים שכעת אין מי שיעשה זאת עבורם ולכן לא נותר להם אלא לחדול ממעשיהם הרעים. נראה כאילו צדקו החכמים וכי יחסו של רבי זירא אכן היווה בסיס לעידוד מעשי האלימות, שהרי כל עוד חי רבי זירא הבריונים ראו בו מי שמגן עליהם. אולם במקביל, לולא יחסו של רבי זירא לא היה מתחולל השינוי בתודעתם של הבריונים. בדברם עליו אחרי מותו, מכנים אותו הבריונים "קטינא חרוך שוקיים". לכאורה זהו כינוי המביע זלזול, בודאי מפיהם של ביריונים, אולם נראה שהפעם דווקא הדגשת חולשתו הפיזית באה כדי להביע את הכבוד הרב שהם רכשו לו בשל עוצמתו הרוחנית וכי כעת הם מוכנים להודות בפני עצמם, שזוהי העוצמה האמיתית. בבקשו עליהם רחמים הפך רבי זירא את היוצרות: בדרך כלל הבריונים הם אלו המטילים אימה ויש לבקש רחמים מפניהם ואילו רבי זירא ראה בהם חלשים שיש לבקש רחמים עליהם. העובדה שרבי זירא לא זוכה להיווכח בצדקת דרכו והוא מת מבלי לקטוף את פירות יחסו הסובלני והמנוגד לדעת החכמים האחרים, מדגישה את האופי הארוך טווח של דרך התמודדות מסוג זה. נראה כי רבי זירא לא האמין בפתרונות קצרי טווח לאלימות. מדיניות הקירוב שבה נהג מנוגדת למדיניות ההרחקה וההוקעה שבדרך כלל נוקטת החברה כלפי מי שמתנהג באלימות (נסילוק התלמיד האלים מבית הספר ועד כליאה בבית הסוהר). רבי זירא הבין כי "ההרחקה" מחזקת את היסוד האנטי חברתי באדם האלים וגורמת להסלמה ביחסו לחברה, האמון שנתן רבי זירא בבריונים ויחסו אליהם כמי שראוי לרחם עליהם ולא רק לפחד מהם, הם שאפשרו להם את הדרך חזרה אל החברה. כבר בניסוח המשפט הפותח של הסיפור מודגש ערך הערבות ההדדית שעומד בבסיס התנהגותו של רבי זירא. המשפט מספר לנו שהבריונים גרים "בשכנותו" וכי רבי זירא "מקרב" אותם. האנשים המתנהגים באלימות הם חלק מן הקהילה ולכן על הקהילה לא רק סובלת מהם אלא גם אחראית לאפשר להם דרך חזרה לתוכה. הרחקה יכולה להיות פיתרון זמני, אולם בטווח הארוך היא מסלימה את הבעיה הופכת את האלימים למנוכרים יותר לחברה ולכן אלימים יותר. לנוכח השקפה זו, עולה כמובן השאלה עד כמה מסוגלת החברה לשאת אלימות? האם לא ראוי שהחברה תגן על עצמה בטווח המידי, תגיב בחומרה כלפי כל התנהגות אלימה ותרחיק ממנה את מי שמפעיל אלימות? הסיפור לא מפרט מה היו מעשיהם של הבריונים ומה חומרת הסבל שגרמו לסביבתם, אולם רבי זירא בדרכו הסובלנית, מת בטרם נפסקה ההתנהגות האלימה. האם אנו מוכנים לחיות כך? בהמשך הגיליון מצוטט מאמר עיתונאי הטוען שיש להפעיל בבתי הספר מדיניות "אפס אלימות" הכוללת ענישה חד משמעית לכל מעשה אלימות בבית ספר וסילוק תלמידים אלימים. הקריאה במאמר מעלה שאלות האם אכן זוהי הדרך הראויה והיעילה להתמודד עם אלימות ולהפחיתה ומעניין כמובן לראות, שגם חכמינו התלבטו וחלקו בנושא זה.

שאלות נוספות להבנה והעמקה:

- מדוע כעסו החכמים על רבי זירא?
- מה גרם לשינוי בהתנהגותם של הבריונים?
- האם על פי סוף הסיפור צדק רבי זירא וטעו החכמים?
- מה לדעתכם היו הטיעונים של רבי זירא להצדקת עמדתו ומה טענו נגדו החכמים?
- מה עמדתכם במחלוקת בין רבי זירא והחכמים?

חוטאים וחטאים (תלמוד בבלי, מסכת ברכות דף י עמוד א)

סיפור זה על רבי מאיר דומה מאד בתוכנו, לשונו ומבנהו לסיפור על רבי זירא וההשוואה ביניהם מתבקשת. שוב מסופר על יחסים בין חכם ובריונים הגרים בשכנותו. אולם עמדתו של רבי מאיר, גיבור סיפור זה, הפוכה מעמדת רבי זירא. הוא סובר, ככל הנראה כמו החכמים המקיפדים על רבי זירא, שכדי להפסיק את האלימות יש לפעול כנגד מבצעה בכל החומרה (רבי מאיר מתפלל שהבריונים ימותו). הסיפור מדגיש את הצער שגורמים לו הבריונים, בניגוד לסיפור על רבי זירא שם לא מוזכר עניין זה כלל. אין תימה - רבי מאיר מרוכז בסבל שגורמים לו הבריונים ואילו רבי זירא מרוכז בניסיון להביא לשינוי הבריונים ומוכן כנראה לשאת בסבל. נגד רבי מאיר עומדת גישתה של ברוריה אשתו, היתה לעמדת רבי זירא. אך הפעם אנו שומעים מהו הבסיס העקרוני לגישה זו: ברוריה מסבירה לרבי מאיר מדוע עליו לשנות את יחסו לבעיה. היא תולה את דבריה בפסוק מתהילים "יָתֵמוּ חַטָּאִים מִן הָאָרֶץ וְרִשְׁעִים עִיד אִינָם" (פרק קד, לה) ומדייקת במילה "חטאים" ולא "חוטאים". ראוי להבין את עומק דבריה של ברוריה: מקור האלימות אינו באנשים האלימים "החוטאים" אלא ב"חטאים". ברוריה מפרדה בין מבצעי האלימות - "החוטאים", לבין הגורמים לאלימות - "החטאים". לפי גישה זו, הבריונים עצמם גם הם קורבנות של הנסיבות המקולקלות - של חטאי החברה. לכן ראוי לבקש עליהם רחמים. רבי מאיר משתכנע מדבריה ומבין את האחריות שלו כחלק מן החברה למצב, הוא מתפלל שהבריונים יצליחו לצאת ממעגל האלימות ולשנות את דרכיהם ואכן כך קורה. סוף הסיפור אמנם דומה בשני המקרים אך התהליך המתואר שונה: בסיפור על רבי זירא עברו הבריונים שינוי תודעתי, אשר הביא לתיקון המצב ואילו בסיפור זה, רבי מאיר הוא שעובר שינוי המביא לתיקון. ניתן לומר שהשינוי ביחס החברה (שאותה מיצג רבי מאיר) לבריונים, הוא שאפשר להם לחזור בתשובה ולהיות חלק מן החברה ולא יסוד מנוכר ומזיק. שני הסיפורים משלימים זה את זה וההבדלים ביניהם מחזקים את המסר המשותף להם: בכדי לפתור את בעיית האלימות יש לפעול למען האנשים המשתמשים באלימות ולהביאם למצב של שינוי. בסיפור על רבי מאיר מוצגת הבעיה ביתר פשטות: תפילתו גורמת לתיקון. הסיפור על רבי זירא לעומת זאת לא חוסך את המורכבות והקושי בגישה זו. רק במותו של רבי זירא חל השינוי המיוחל. הגישה הסובלנית כלפי החוטאים גובה קורבנות ולא ברור מתי והאם אכן תצליח?

פגעת - תשלום! (משנה, בבא קמא)

מקור זה הלקוח מתוך מסכת בבא קמא במשנה, מתאר את מערכת הענישה כלפי מעשי אלימות. הקלות לכאורה של המעשים המתוארים במשנה: "צ'רם באזנו, תלש בשער, רקק..." ופירוט העונשים לכל מעשה, מבטאים את ההשקפה שלכל מעשה אלימות, בכל דרגת חומרה חייבת להיות תגובה וכי לא יתכן מצב שבו יבצע אדם מעשה אלימות כלפי זולתו ולא יהיה חייב לפצותו. כמו כן מתייחסת המשנה להיבט הנפשי שגורמת האלימות המביאה לפגיעה בכבודו של הנפגע. רבי עקיבא מעמיד את ערך השוויון בעניין זה: "אפילו עניים שבישראל רואין אותם כאילו הם בני חורין שירדו מנכסיהם שהם בני אברהם יצחק ויעקב" כלומר כל אדם שהיה קורבן לאלימות פיזית נפגע גם כבודו ויש לפצותו על כך. שיטת הפיצוי הכספי מעלה כמובן את השאלה האם אדם שפעל באלימות לא ראוי לעונש מעבר לפיצוי הכספי. כיום אנו נוהגים להבחין בין תביעה אזרחית שבה תובע הנפגע מן הפוגע פיצוי כספי, לתביעה פלילית שבה תובעת המדינה להעניש את הפוגע על עצם השימוש באלימות. שיטת הפיצוי הכספי מעלה שאלה נוספת: האם אין בכך פגיעה בערך השוויון ואולי אף מתן עידוד לשימוש באלימות למי שהוא בעל יכולת מבחינה כלכלית? המשנה מתייחסת כמובן למבוגרים, אולם ניתן לשאול מה קורה כאשר מדובר בקטין שביצע מעשה אלימות? האם יש ערך להנהיג שיטת פיצוי כספי לגבי תלמידים שעדיין אינם בעלי רכוש משלהם ובודאי ההורים הם שישלמו? ניתן להשוות מקור זה מקור אחר למאמר על מדיניות "אפס אלימות" המצוטט בגיליון ומתייחס לבעיית האלימות בבתי הספר. המאמר מתאר את עקרונות מדיניות זו: "ב"אפס סובלנות" יש תפריט עונשים ברור, ידוע ונהיר לכל, שמטיל אחריות אישית על כל התלמידים במידה שוויונית - ואין אפשרות לסור ממנו או להתווכח עליו"

כסף זה לא מספיק ("קיצור שולחן ערוך")

קיצור שולחן ערוך הוא ספר הלכה (תמצות הספר "שולחן ערוך" שכתב ר' יוסף קארו) שכתב הרב שלמה גאנצפריד בהונגריה בשנת תרכ"ד, על מנת לפתוח את עולם ההלכה בפני הציבור הרחב. הספר אכן הפך להיות מרכיב בסיסי בארון הספרים של היהודי שומר המצוות, מאחר שהוא מתאר בפשטות ובתמציתיות את ההלכות היהודיות לפי נושאים. ההלכה המצוטטת בגיליון מתייחסת להיבט הנפשי שבגרימת אלימות והיא מהווה השלמה למשנה. מעניין להבחין בדואליות של הלכה זו: מצד אחד מדגישה ההלכה שהאלימות אינה גורמת רק לנזק פיסי אלא גם לעלבון נפשי והפוגע חייב לתקן עניין זה. מצד שני, מדגישה ההלכה שגם לקורבן יש חובה לסלוח למי שפעל באלימות, אבל רוצה לחזור למוטב. דואליות זו מאירה את מורכבות הסוגיה שבמרכז העמוד: מהי האחריות שיש לחברה ביחס לאנשים אלימים החיים בתוכה? עד כמה יש לתבוע את ענישתם והרחקתם ומתי חייבת החברה לפעול למען החזרתם למוטב?

למצוא את הטוב בכל אחד

"ליקוטי מוהר"ן" הוא חיבורו החשוב ביותר של רבי נחמן מברסלב, ספר היסוד של חסידות ברסלב ואחד מן החיבורים בעלי ההשפעה הרבה בעולם החסידות בכלל. הספר נדפס לראשונה בשנת 1808 והוא בנוי מאוסף של דרשות אותם נשא ר' נחמן וליקט תלמידו ר' נתן מברסלב.

בדרשה זו מדגיש רבי נחמן את החשיבות של מציאת הטוב בכל אדם ואפילו "רשע גמור". לטענת רבי נחמן לא רק שאכן יש טוב בכל אדם, אלא שהאמן בכך הוא הבסיס להחזרתו למוטב. כלומר רק אם החברה מאמינה ומשדרת אמון זה, שהרשע יכול להשתנות, יש לו פתח לשינוי. גישה זו מטילה את האחריות כלפי ה"רשעים" אל החברה. מקור זה משלים את הסיפור שבגוף העמוד, על רבי זירא. מנגד ראוי להשוותו למאמר על מדיניות "אפס אלימות" המסתיים בשאלה רטורית ובנימה סארקסטית: "ומה יהא על נפשם הענוגה של התלמידים האלימים, תשאלו? ובכן, אם באמת מדובר בבעיה בוערת, נפשם הענוגה תחכה לפתרון במועד אחר, כי גופם ונפשם הענוגים לא פחות של קורבנות האלימות הם שזקוקים כרגע להגנה". מעניין לשאול מה היה רבי נחמן עונה לכותבת המאמר?

יהודה אטלס

שיר הילדים מתוך ספרו של יהודה אטלס מציג מנקודת מבט ילדותית וכנה את המבוכה של החברה לנוכח אנשים אלימים החיים בתוכה. הילד הדובר בשיר מבין שתגובת ההורים לשכן האלים מבטאת חוסר אונים וכי ההסתמכות על הרשויות (המורה, המשטרה) לא תפתור את הבעיה. הילד, שמרגיש בלתי מוגן וחשוף לאלימות יודע כי מי שפותר את הבעיה הוא האבא החזק שיכול היה להרשות לעצמו ליטול את החוק לידים ולהגיב לאלימות באלימות נגדית. הוא ער לדילמה המוסרית של עולם המבוגרים "היו אנשים שאמרו שזה לא חינוכי במיוחד" אך נראה שלדעתו גם המבוגרים הסכימו ושמחו על דרך הפעולה שגרמה להפסקת האלימות. יתכן שדרך זו אינה "חינוכית" אך היא עובדת! השיר מציג את הפער בין העקרונות המוסריים שאין לפתור אלימות באלימות וכי אין לקחת את החוק בידיים, למציאות של חוסר אונים והצורך של חברה להגן על עצמה מפני אלימות.

שאלות לדיון

- מה "לא חינוכי" באופו שבו התנהג האבא שהרביץ לשכן?
- האם יש מקרים שראוי להגיב באלימות כנגד אלימות?
- מה הבעיה בהפעלת אלימות כנגד אלימות?

"אפס סובלנות לאלימות"

מאמר זה מתייחס לבעיית האלימות בבתי הספר וטוען כי הדרך היחידה להתמודדות עם בעיה זו היא נקיטת מדיניות של ענישה חד משמעית והרחקה של יסודות אלימים מן החברה. לטענת הכותבת העמימות בתחום הענישה והנכונות של המערכת להתייחס לנסיבות של מי שהשתמש באלימות, מהווה לגיטימציה לאלימות. לעומת סיפורי חז"ל המובאים בגיליון המציגים את הפתרון לאלימות בטיפול במבצעה, תובע המאמר להתרכז בהגנה על הנפגעים מן האלימות ולא על הפוגעים.

הצעה לפעילות:

- א. קראו את ההיגדים הבאים מתוך המאמר וזונו בניכם על השאלות המתייחסות לכל היגד:
 - "ב"אפס סובלנות" יש תפריט עונשים ברור, ידוע ונהיר"
 - האם זהו המצב בבית הספר שלנו? האם צריך להיות תפריט עונשים ברור למעשי אלימות?
 - "בית הספר יכול להגדיר מערכת כללים מחייבת, בלי הנחות ובלי תירוצים ובלי תחינות של הורים ויועצים..."
 - האם בבית הספר שלנו נענים ל"תירוצים ותחינות" כלפי מי שהתנהגו באלימות?
 - האם בכל מקרה אין להתחשב בהסברים של תלמידים למה שהביא אותם להשתמש באלימות? האם יש להגיב באותה צורה כלפי כל תלמיד ללא כל התחשבות בנסיבות שהביאו אותו להשתמש באלימות או ברקע האישי שלו?
 - "מי שנשא סכין קופצת, מי שאיים ברובה, מי שהטיח שקית מים, מי שסתם חשב שנוגרה בראש של המורה לגיאוגרפיה היא קטע מגניב, פשוט לא יהיה שם עוד"
 - האם יש לסלק תלמידים מבית הספר בשל התנהגות אלימה?
 - האם המעשים המתוארים בהיגד זה מחייבים סילוק מבית הספר?
 - מה לדעתכם יקרה לתלמידים שיוסקו מבית הספר?

האם יש לקבל לבית הספר תלמיד שסולק מבית ספר אחר בשל התנהגות אלימה?
• "מי שסטר למורה ולא הורחק לצמיתות מבית הספר, מהווה הוכחה מהלכת שהסטירה הבאה לא רק אפשרית אלא גם כדאית. היא הופכת את הסוטר לגיבור מקומי בעיני מעגל של תלמידים שייך ויתרחב ככל שמספר הסטירות יעלה".
האם נכונה הטענה שמי שהתנהג באלימות ולא סולק מבית הספר הופך ל"גיבור מקומי" בעיני התלמידים? האם מדיניות של ענישה חד משמעית תגרום למניעת אלימות? האם יש דרכים אחרות להתמודד עם אלימות בבית ספר?

ב. לפניכם תיאור מקרים של תלמידים שהיו מעורבים באלימות. קראו את המקרים והחליטו כיצד יש לנהוג לגבי כל תלמיד. חשבו מה הייתה טוענת כותבת המאמר ביחס לכל מקרה? מה היה טוען כל תלמיד בפני הועדה הפדגוגית של בית הספר? מה היה טוען יו"ר ועד הורים בכל מקרה?

- יוסי הוא תלמיד בכיתה ח' שנתפס על ידי המורה נושא סכין. יוסי מעולם לא השתמש בסכין אולם הוא היה מעורב בעבר בקטטות אלימות בבית ספר. האם יש לסלק את יוסי מבית הספר.
- מישוה זרק קליפת תפוז בשיעור היסטוריה. המורה דרש מרמי לצאת מן הכיתה. רמי טען שהמורה נטפל אליו וכי הוא לא עשה דבר. המורה חזר ודרש מרמי לצאת. רמי קם בחמת זעם, זרק כיסא לעבר המורה, פגע בו ויצא בטריקת דלת. אבא של רמי נפטר בשנה שעברה ממחלה. האם יש לסלק את רמי מבית הספר?
- אורי תלמיד כיתה י. הוא מבקש להתקבל לבית הספר באמצע שנת הלימודים. מסתבר שאורי סולק מבית ספר הקודם כיון שזרק ביצה על תלמידה שדיברה עליו רעות באוזני תלמידים אחרים והרביץ לחבר שלה. האם יש לאפשר לאורי להתקבל לבית הספר?

שווה ציטוט :

שתי אמרות מפורסמות שבמדור "שווה ציטוט" מאירות את הדילמה שבמרכז גיליון זה. האמרה של הפדגוג הדגול יאנוש קורצ'אק, "אין ילדים רעים יש רק ילדים שרע להם", מבטאת את ההשקפה שבכדי להתמודד עם ילדים רעים יש להבין מה גרם להם להפוך לרעים. האבחנה של קורצ'אק בין ילדים רעים, לילדים שרע להם, מזכירה את אבחנתה של ברוריה אשת רבי מאיר בין "חוטאים" ו"חטאים" ומזכירה לנו כי יש לחפש את הגורמים לרוע בתוך החברה וכי גם כאשר לא ניתן לשנות גורמים אלו, עצם התובנה מסייעת "לקרב את הבריונים" בלשון הסיפור של רבי זירא ולהחזירם למוטב. לעומת זאת האמרה השנייה "המרחם על האכזריים סופו שיתאכזר לרחמנים" מתוך מדרש קהלת רבא, מדגישה את הסכנה שבגישה המבינה והסובלנית. במקור, נאמר משפט זה על שאול המלך שלא מילא את מצוות ה' ולא השמיד את כל העמלקים, אך בסופו של דבר היה זה שרצח את כל כהני העיר נוב. אולם, הרבה מעבר להקשרו המקורי מבטא משפט זה את ההשקפה שיחס סלחני וסובלני כלפי מי שמשמש באלימות, מוביל לערעור יציבות החברה והבסיס המוסרי שלה וגורם בטווח הארוך להסלמת האלימות ולאובדן שליטה.